

Το έργο του Νίκου Καζαντζάκη και η επίδρασή του στη διά βίου μάθηση των εκπαιδευτικών

Μπουκουβάλα Ευθαλία

Φιλολόγος - Ψυχολόγος, Msc Επιστήμες Αγωγής, Msc Εκπ. Ενηλίκων, Κ.Ε.Δ.Α.Σ.Υ. Λασιθίου
boukouvala.e@gmail.com

Περίληψη

Οι πολυδιάστατες αλλαγές παγκοσμίως τις τελευταίες δεκαετίες καθιστούν αναγκαία τη διά βίου μάθηση των εκπαιδευτικών μέσω ποικίλων μορφών εκπαίδευσης, οι οποίες, υποβάλλοντας σε κριτική εξέταση αντιλήψεις και παραδοχές τους, μεθοδεύουν κατ' αυτόν τον τρόπο την επαγγελματική ανάπτυξή τους. Καθώς η συμβολή της τέχνης αναδεικνύεται σημαντική γι' αυτόν τον σκοπό, στην παρούσα εργασία εστίασαμε στη Λογοτεχνία και συγκεκριμένα στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη και επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε τις απόψεις εκπαιδευτικών της Περιφερειακής Ενότητας Κρήτης ως προς την επίδραση των έργων του συγγραφέα στη σκέψη και πρακτική τους, αξιοποιώντας ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση με ημιδομημένες συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια, σκόπιμη δειγματοληψία και θεματική ανάλυση περιεχομένου ως προς την ερμηνεία των αποτελεσμάτων και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Τα ερευνητικά ευρήματα αποκαλύπτουν την επιρροή των καζαντζακικών κειμένων στην παιδευτική σκέψη και πράξη, τη δυναμική συμβολή τους στην προαγωγή της σύγχρονης παιδαγωγικής θεωρίας και πρακτικής και την προοπτική αξιοποίησής τους στη διά βίου μάθηση και εξέλιξη των εκπαιδευτικών.

Λέξεις κλειδιά: Εκπαίδευση Ενηλίκων, Καζαντζάκης, λογοτεχνία, επαγγελματική ανάπτυξη

Εισαγωγή

Οι συνεχείς αλλαγές σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό, τεχνολογικό και επιστημονικό επίπεδο παγκοσμίως, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αντικαθρεπτίζονται εύλογα στην εκπαίδευση (European Commission, 2002), με αποτέλεσμα να καθιστούν αναγκαία για τους εκπαιδευτικούς τη διά βίου μάθηση και εξέλιξή τους και τη συνεχή επικαιροποίηση των γνώσεων και των πρακτικών τους, μέσω ποικίλων μορφών εκπαίδευσης και μάθησης (Coombs, 1968; Day, 1999), καθώς και την κριτική επισκόπηση ενδεχόμενων δυσλειτουργικών, εσφαλμένων ή και αναχρονιστικών αντιλήψεων και παραδοχών τους, ώστε αυτές να μη συνιστούν τροχοπέδη για την προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξή τους (Cranton & King, 2003; Μασσαγγούρας & Φερεσίδη, 2019). Προς την κατεύθυνση της ενεργοποίησης του κριτικού στοχασμού των αναγνώστων και του μετασχηματισμού των θέσεων και των αντιλήψεών τους (Κόκκος, 2017), σημαίνουσα είναι η συμβολή της τέχνης, γενικά, και της λογοτεχνίας, ειδικά (Cranton, 2006; Κόκκος, 2011).

Υπό αυτό το πρίσμα, στην παρούσα εργασία επικεντρωθήκαμε στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη, συγγραφέα με διεθνή προβολή, αναγνώριση και καταξίωση, καθώς η βιβλιογραφική επισκόπηση ανέδειξε:

- την έντονη προβληματική του για ζητήματα εκπαίδευσης και παιδαγωγικής (Ντούλια, 2019),
- τις αναφορές του στη διά βίου μάθηση και εκπαίδευση (Αστυρακάκη, 2019), αλλά την ισχνή προς το παρόν αξιοποίησή του στην εκπαίδευση ενηλίκων,
- την επίδρασή του, βάσει έρευνας του ΕΚΕΒΙ (2010), στη σκέψη των αναγνώστων του, λόγω της επικαιρότητας και οικουμενικότητας των ιδεών του (Αργυροπούλου, 2001; Bien, 2011; Μαθιουδάκης, 2017),
- την απουσία παραπλήσιας διεξαχθείσας εμπειρικής μελέτης σχετικά με τη σχέση Καζαντζάκη και δια βίου μάθησης εκπαιδευτικών και, επομένως, την πρωτοτυπία του σχεδιαζόμενου εγχειρήματος.

Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός του παρόντος πονήματος είναι η ανίχνευση των απόψεων των εκπαιδευτικών, συστηματικών αναγνωστών και μελετητών του έργου του Νίκου Καζαντζάκη στο πλαίσιο της άτυπης μάθησης, αναφορικά με την επίδρασή του στον στοχασμό και στην πρακτική τους, καθώς και η ανάδειξη των θέσεών τους για τη δυνατότητα αξιοποίησής του στη διαμόρφωση της σύγχρονης παιδαγωγικής σκέψης και πράξης.

Τίθενται τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποια είναι η επίδραση των ιδεών του Καζαντζάκη στη σκέψη των εκπαιδευτικών;
- Πώς η συστηματική μελέτη του έργου του Καζαντζάκη επηρεάζει την παιδαγωγική πράξη των εκπαιδευτικών;
- Πώς μπορεί το έργο του Καζαντζάκη να συμβάλει στη διαμόρφωση της σύγχρονης εκπαιδευτικής σκέψης και πράξης;

Μεθοδολογικό πλαίσιο

Μεθοδολογική προσέγγιση

Προς εξυπηρέτηση του ερευνητικού σκοπού, από το σύνολο εκπαιδευτικών Περιφερειακής Ενότητας Κρήτης (δειγματοληπτικό πλαίσιο), ευρύτερη γεωγραφική περιοχή διαμονής και εργασίας της ερευνήτριας, επιλέξαμε με σκόπιμη δειγματοληψία, μέσω υπόδειξης από έγκριτους φορείς (Διεθνή Εταιρεία Φίλων Νίκου Καζαντζάκη, Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας, Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη), εκπαιδευτικούς, βάσει κριτηρίου συστηματικής μελέτης και ενασχόλησής τους με το έργο του Καζαντζάκη, υπηρετούντες κυρίως στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αλλά και στην ανώτατη εκπαίδευση, με πολυετή προηγούμενη θητεία σε κατώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα.

Έτσι, το ερευνητικό δείγμα αποτέλεσαν 41 πληροφορητές (Πλη), προερχόμενοι από όλους τους νομούς της Κρήτης, με διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά: φύλο, ηλικία, διδακτική εμπειρία, ειδικότητα, βαθμίδα και υπηρεσιακή κατάσταση.

Επιλέξαμε ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, η οποία προκρίθηκε από:

- τη φύση των ερευνητικών ζητούμενων και τον στόχο της έρευνας για ερμηνεία, κατανόηση σε βάθος και για πλούτο αποκρίσεων (Mason, 2011),
- τη δυνατότητα εφαρμογής της σε πεδίο ανεπαρκώς διερευνημένο, με σκοπό την ανάδειξη νέων θεματικών αξόνων (Creswell, 2011),
- τη συμβατότητά της με την πολυφωνία και την πολυσημία της Λογοτεχνίας (Iser, 1993; Jauss, 1995).

Ως τεχνική συλλογής δεδομένων αξιοποιήσαμε την προσωπική ημιδομημένη συνέντευξη, λόγω της προσβασιμότητάς της στο ατομικό βίωμα, με στόχο την ανάδειξη στοιχείων της παιδαγωγικής σκέψης και της πρακτικής των εκπαιδευτικών. Επιπλέον, χρησιμοποιήσαμε ερωτηματολόγιο με ανοικτές ερωτήσεις, σε περιστάσεις που η συνέντευξη δεν ήταν δυνατή (π.χ. λόγω γεωγραφικής απόστασης, επιβεβλημένων περιορισμών εν μέσω πανδημίας).

Επιπλέον, σχεδιάσαμε πρωτότυπο ερευνητικό εργαλείο (πρωτόκολλο συνέντευξης), το οποίο αναπροσαρμόσαμε, με βάση την ανατροφοδότηση που δεχθήκαμε από τη διεξαγωγή πιλοτικής έρευνας. Για τη διαχείριση του παραχθέντος υλικού, την παραγωγή αποτελεσμάτων και την εξαγωγή συμπερασμάτων αξιοποιήσαμε τη μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου.

Διαδικασία συλλογής ερευνητικών δεδομένων

Η συλλογή του ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε μεταξύ Μαρτίου – Απριλίου 2021, στο πλαίσιο μεταπτυχιακών σπουδών της γράφουσας στην Εκπαίδευση Ενηλίκων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Ε.Α.Π.). Δεδομένων των ιδιαίτερων συνθηκών της πανδημίας (παρατεινόμενος εγκλεισμός, περιοριστικά μέτρα μετακινήσεων) και των χρονικών περιορισμών της έρευνας, ο αρχικός σχεδιασμός για διεξαγωγή αποκλειστικά διά ζώσης συνεντεύξεων, παραχώρησε τη θέση του στην πραγματοποίησή τους μέσω

τηλεφώνου ή σε αντικατάστασή τους από γραπτές απαντήσεις σε ερωτηματολόγια με ανοικτές ερωτήσεις.

Με την ολοκλήρωση της ερευνητικής διαδικασίας προέκυψε ένα σώμα δεδομένων προερχόμενων από όλους τους νομούς της Κρήτης, αποτελούμενο από 12 συνεντεύξεις και από 29 ερωτηματολόγια.

Ζητήματα ποιότητας της έρευνας

Προκειμένου να διασφαλιστεί η ποιότητα της έρευνας αναφορικά με τη δεοντολογία, αξιοπιστία και την εγκυρότητά της, προβλέφθηκαν οι ακόλουθες ενέργειες (Cohen et al., 2007; Creswell, 2011):

- Πληροφόρηση των συμμετεχόντων για τον σκοπό της έρευνας, για τη χρήση των αποτελεσμάτων της και για τα δικαιώματά τους.
- Λεπτομερής περιγραφή του μεθοδολογικού πλαισίου, ώστε οι μελλοντικοί ερευνητές να μπορούν να ελέγξουν τη δυνατότητα μεταφοράς των αποτελεσμάτων της έρευνας σε παρεμφερές πλαίσιο.
- Διεξαγωγή πιλοτικής έρευνας για δοκιμαστική χρήση του ερευνητικού εργαλείου και ενδεχόμενη αναπροσαρμογή του, με βάση την ανατροφοδότηση από αυτήν.
- Καθοδήγηση από ανεξάρτητο αναλυτή ως προς την επίτευξη της αντικειμενικότητας στην κωδικοποίηση, ταξινόμηση και ερμηνεία των δεδομένων.
- Επιστροφή στο δείγμα (έλεγχος μελών), για αποφυγή παρερμηνειών.

Παρουσίαση και ερμηνεία των δεδομένων

Καζαντζάκης και επίδραση στη σκέψη των εκπαιδευτικών

Στις αναφορές των εκπαιδευτικών του ερευνητικού δείγματος αναδείχτηκαν διαστάσεις πρόσληψης του καζαντζακικού έργου που επισημάνθηκαν και στη βιβλιογραφία, καθώς γίνεται λόγος για την επικαιρότητα και διαχρονικότητα των ιδεών του, με έμφαση στον ανθρωποκεντρικό, ουμανιστικό και οικουμενικό χαρακτήρα τους (Αργυροπούλου, 2001; Bien, 2011).

Οι εκπαιδευτικοί εκφέρουν υπερθετικές αξιολογικές κρίσεις για τον συγγραφέα και το έργο του, δηλώνοντας στην πλειονότητά τους ότι έχουν επηρεαστεί από αυτό:

- στη διαμόρφωση της σκέψης (ιδεολογίας, αξιών και στάσεων) και, ενίοτε, της συμπεριφοράς τους,
- στην προσωπική τους ανάπτυξη και αυτοβελτίωση,
- στη διάνοιξη κοινωνικοπολιτισμικής προοπτικής στον στοχασμό τους.

Σε ατομικό - διαπροσωπικό επίπεδο αναγνωρίζουν καζαντζακική επιρροή στον προσανατολισμό τους σε περιοχές όπως:

- αναζήτηση νοήματος ζωής και αφοσίωση στην υλοποίηση στόχων,
- κριτική εξέταση και αναθεώρηση ιδεών,
- δύναμη της θέλησης, αγωνιστικότητα και υπέρβαση κάθε φόβου,
- ισόβιος αγώνας για αυτογνωσία, αυτοβελτίωση και αυτοπραγμάτωση,
- σεβασμός και ανιδιοτελής αγάπη προς τον άνθρωπο,
- αποδοχή της διαφορετικότητας και πνευματική ανεκτικότητα,
- αισιοδοξία και στωική αντιμετώπιση της αποτυχίας,
- μεταφυσική προβληματική.

Σε κοινωνικό επίπεδο, οι εκπαιδευτικοί αντλούν από τα καζαντζακικά κείμενα αξίες, στάσεις και κοινωνικά αγαθά που υπαγορεύουν ενεργή πολιτειότητα για την προάσπισή τους: ελευθερία, αντισυμβατικότητα, ισότητα, δικαιοσύνη, κοινωνική αλληλεγγύη, ανθρωπισμό, αίσθηση ευθύνης και κοινωνικής αποστολής, προστασία του περιβάλλοντος, αγάπη για την πατρίδα και την οικουμένη, παγκόσμια ειρήνη.

Οι εκπαιδευτικοί επιβεβαιώνουν τη βιβλιογραφικά επισημασμένη σχέση προσωπικής και επαγγελματικής ταυτότητας και εξέλιξης (Beijaard et al., 2004; Flores & Day, 2006; Ματσαγγούρας & Φερεσίδη, 2019; Φρυδάκη, 2015), το συνεχές της προσωπικής και παιδαγωγικής σκέψης και υποστηρίζουν την επιρροή τους από τον Καζαντζάκη στη διαμόρφωση της προσωπικής εκπαιδευτικής θεωρίας τους ως προς:

- Την αυτοαντίληψη για τον ρόλο τους, με την εμπέδωση της ευθύνης, της υψηλής αποστολής και της καταλυτικής επίδρασής τους στη μελλοντική προοπτική του μαθητή.
- Την παιδαγωγική φιλοσοφία, η οποία συμπυκνώνεται στον καζαντζάκειο όρο «Νέα Παιδαγωγική» και περιλαμβάνει: αρχές της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης, αγάπη και θετικό παιδαγωγικό κλίμα ως μοχλό για μαθησιακή αποτελεσματικότητα, αναγνώριση και αποδοχή της ετερότητας, σεβασμό στον αναπτυσσόμενο άνθρωπο και στις ανάγκες του και πίστη στο απεριόριστο δυναμικό του.
- Τον μεθοδολογικό προσανατολισμό, με τη μετατόπιση της σκέψης από τη δασκαλοκεντρική στη μαθητοκεντρική διδασκαλία.

Χαρακτηριστικά αποσπάσματα:

«Περισσότερο με έχει επηρεάσει η παρακάτω αντίληψη: “Ο ιδανικός δάσκαλος είναι εκείνος που γίνεται γέφυρα για να περάσει αντίθετα ο μαθητής του. Κι όταν πια του διευκολύνει το πέρασμα, αφήνεται χαρούμενα να γκρεμιστεί, ενθαρρύνοντας τον μαθητή του να φτιάξει δικές του γέφυρες”» (Πλη39).

«[...] ο Καζαντζάκης ενδυνάμωσε μέσα μου την αγάπη για το παιδί, την αγάπη για το πλάσμα που το βοηθάμε να αναπτυχθεί... που έχει ήδη τη δική του προσωπικότητα. [...] Ο σεβασμός στην προσωπικότητα του παιδιού είναι κάτι που υπάρχει πάρα πολύ στο έργο του Καζαντζάκη...» (Πλη5).

«Διαβάζοντας Καζαντζάκη γίνεσαι πιο ευαίσθητος απέναντι στις ανάγκες των παιδιών... Γυρίζεις νοερά στα σχολικά σου χρόνια και βλέπεις τι είχες ο ίδιος ανάγκη ως παιδί και έτσι μπορείς καλύτερα να μπεις στη θέση του παιδιού και να καταλάβεις τις πραγματικές ανάγκες του. Δηλαδή ανάγκη για εμπειρία στη μάθηση, επαφή με τη ζωή, με τη φύση και όχι διαλέξεις και μονόλογοι. Να χτίζεις εποικοδομητικά πάνω στην εμπειρία του παιδιού και να αναρωτιέσαι... να προβληματίζεσαι για τις πραγματικές ανάγκες του» (Πλη4).

Καζαντζάκης και επίδραση στην εκπαιδευτική πράξη

Οι εκπαιδευτικοί επιβεβαιώνουν στις αποκρίσεις τους τη βιβλιογραφικά τεκμηριωμένη σύνδεση παιδαγωγικής σκέψης και πράξης (Ματσαγγούρας, 2006), οπότε διαπιστώσαμε συναφείς καζαντζακικές επιρροές σε προσωπική εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική. Αναφέρεται επίδραση σε διάφορες διαστάσεις της παιδαγωγικής πρακτικής:

- Εφαρμογή παιδαγωγικής φιλοσοφίας, η οποία συνίσταται σε ανθρωποκεντρικό περιεχόμενο διδασκαλίας, μαθησιακό κλίμα διαποτισμένο από παιδαγωγική αγάπη, ευαισθητοποιημένη προσέγγιση μαθητών, με σκοπό την ολόπλευρη γνωστική και ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξή τους, συνεργατικό πνεύμα στη σχολική κοινότητα, διαπολιτισμική συνείδηση και συμπεριφορά, καινοτομία και αντισυμβατικότητα διδασκαλίας και διαρκή αναπροσαρμογή της στις ανάγκες των μαθητών, υπομονή και επιμονή κατά την προσπέλαση διδακτικών στόχων.
- Θεματική επιλογή εμπνευσμένη από τα καζαντζακικά κείμενα: π.χ. Φύση - προστασία του περιβάλλοντος, Αξίες της Κρήτης και διαχρονικότητά τους, Αγώνες της Κρήτης για την Ένωση με την Ελλάδα, Ταξίδι και σχέση του συγγραφέα με άλλους πολιτισμούς, Καζαντζάκης και Νόμπελ Λογοτεχνίας, Μελοποιημένη ποίηση Καζαντζάκη, Καζαντζάκης και Ελ Γκρέκο, Καζαντζάκης στην Ειδική Αγωγή κ.ά..
- Σύγχρονη διδακτική μεθοδολογία, με ανάληψη καινοτόμων εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων και με εφαρμογή αρχών και μεθοδολογίας της

βιωματικής μάθησης που ενστερνίζεται ο λογοτέχνης ως πεμπουσία της εκπαιδευτικής πράξης.

Ενδεικτικά αποσπάσματα:

«Έχω πάντα κατά νου τη φράση του μικρού μαθητή «σώπα δάσκαλε, ν' ακούσουμε το πουλί» (Αναφορά στον Γκρέκο) και προσπαθώ να «αφουγκράζομαι» όσο μπορώ τις ανάγκες των μαθητών μου και να τους «χαλαρώνω» όσο και όποτε μπορώ» (Πλη19).

«[...] οι ιδέες του είναι σύγχρονες και μπορείς να βρεις θέματα που να μιλούν σε όλα τα παιδιά της τάξης, θέματα διαπολιτισμικά, όπως είναι η φύση... η προστασία του περιβάλλοντος, η αγάπη για τη φύση που είναι το σπίτι μας» (Πλη9).

«Διαβάσαμε τα κρητικά μυθιστορήματά του, προβληματιστήκαμε, συζητήσαμε, επιχειρηματολογήσαμε, εμπνευστήκαμε, σκεφτήκαμε πάνω στις αξίες της Κρήτης και τη διαχρονικότητά τους... Αξίες που είναι απλές ανθρώπινες αξίες για λεύτερη και αξιοπρεπή ζωή... Δεν είναι μόνο του Κρητικού αλλά του ανθρώπου γενικά... Γι' αυτό και τα έργα του Καζαντζάκη διαβάζονται από όλο τον κόσμο... Γιατί από το συγκεκριμένο παράδειγμα περνάμε στο γενικό, το παγκόσμιο, το πανανθρώπινο» (Πλη1).

«Η βιωματική, η ενεργητική μάθηση που τόσο υποστήριζε ο Καζαντζάκης ως προσδευτικός άνθρωπος στις αρχές του περασμένου αιώνα μπορεί να δημιουργήσει θαύματα. Ακόμη κι ο μαθητής που δεν ακούει τη φωνή του για μάθημα μέσα στην τάξη, που δεν τολμά να σηκώσει το χέρι του, μέσα στην ομάδα με το κατάλληλο ερέθισμα θα δραστηριοποιηθεί. Κάτι θα τον παρακινήσει να συμμετέχει κι εκείνος» (Πλη12).

Καζαντζάκης και σύγχρονη παιδαγωγική σκέψη και πράξη

Οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν θετικά την προοπτική αξιοποίησης οποιουδήποτε καζαντζακικού έργου, με σκοπό την προαγωγή της σύγχρονης προσωπικής εκπαιδευτικής θεωρίας και πρακτικής. Προτείνουν, ειδικότερα, τα ακόλουθα έργα: *Αναφορά στον Γκρέκο*, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, *Ασκητική*, *Ταξιδεύοντας*, *Καπετάν Μιχάλης* και *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*, *Μέγας Αλέξανδρος* και *Στα παλάτια της Κνωσού*.

Επηρεασμένοι από τη βιωματική μάθηση που προκρίνει ο Καζαντζάκης, εισηγούνται επιμορφωτική υποστήριξη εκπαιδευτικών, βασισμένη στο έργο του λογοτέχνη, με σύγχρονες μεθοδολογικές προσεγγίσεις (βιωματικά εργαστήρια, εργασία σε ομάδες, παρουσίαση καλών πρακτικών - διδακτικών προτάσεων, δημιουργία αποθετηρίου εργασιών), για ουσιαστική μέθεξή τους στην τέχνη του λόγου και ενεργοποίηση της μετασχηματιστικής δυναμικής της στην παιδαγωγική σκέψη και πράξη και, εν γένει, στην προσωπική και επαγγελματική ταυτότητα και εξέλιξη. Οι εισηγήσεις τους συνάδουν με σύγχρονες επιταγές στο πεδίο της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών (Δούκας κ.ά., 2008; Κατσαρού & Δεδούλη, 2008; Μπαγάκης, 2016).

Συγχρόνως, οι συμμετέχοντες υποδεικνύουν ειδικές περιοχές θεματικού ενδιαφέροντος προς εμπλουτισμό της σύγχρονης διδακτικής πράξης: π.χ. σχέση του Καζαντζάκη με τη δημοσιογραφία, πολιτική, ποίηση, φιλοσοφία, εκπαίδευση, με την τέχνη στις διάφορες εκδοχές της, με πνευματικούς δημιουργούς ανά τον κόσμο κ.ά..

Χαρακτηριστικά αποσπάσματα:

«[...] σκέφτομαι πως οι δάσκαλοι γενικά θα πρέπει να αποβάλουμε στερεότυπα και προκαταλήψεις για τον εθνοπολιτισμικά διαφορετικό στο σχολείο, στην κοινωνία, γενικότερα. Νομίζω όλο το έργο του Καζαντζάκη μπορεί να συμβάλει σ' αυτό, γιατί ο ίδιος προβάλλει το διαφορετικό, τις διαφορετικές ιδέες και απόψεις... Κυρίως όμως στα ταξιδιωτικά του έργα και την Αναφορά στον Γκρέκο, που περιέχει σαν μυθιστόρημα όλη τη ζωή του και έχει πολλές αναφορές στα ταξίδια του σε διάφορες χώρες» (Πλη3).

«[...] μια άλλη πτυχή του Καζαντζάκη που δεν έχει αξιοποιηθεί στην εκπαίδευση είναι η σχέση του με την πολιτική, η πολιτική του σκέψη» (Πλη10).

«Νομίζω σε μια επιμόρφωση εκπαιδευτικών θα πρέπει να παρουσιαστούν καλές πρακτικές, δηλαδή κάποιες δουλειές συναδέλφων που έχουν γίνει πάνω στον Καζαντζάκη... ολοκληρωμένες διδακτικές προτάσεις. Λόγω του ότι τον Καζαντζάκη τον τιμούν συχνά και με

κάθε ευκαιρία, θα υπάρχει σίγουρα αρκετό υλικό από τους συναδέλφους στα σχολεία. Αυτό το υλικό πρέπει να συγκεντρωθεί σε ένα αποθετήριο ή και να παρουσιαστεί σε μια μαζική επιμόρφωση. Αυτό νομίζω θα ωφελήσει τους συναδέλφους που έχουν κουραστεί από θεωρίες και ομιλίες ως παθητικοί ακροατές...» (Πλη7).

Περιορισμοί, συμπεράσματα και προτάσεις

Περιορισμοί

Ολοκληρώνοντας την έρευνα, εντοπίσαμε κυρίως μεθοδολογικούς περιορισμούς.

Λόγω χρονικής βίας και επιβεβλημένων περιορισμών εξαιτίας της πανδημίας, ο σχεδιασμός για δια ζώσης συνεντεύξεις, παραχώρησε τη θέση του σε τηλεφωνικές συνομιλίες ή/και συμπλήρωση γραπτών ερωτηματολογίων, με επίπτωση στον πλούτο και στο βάθος του παραχθέντος ποιοτικού υλικού.

Η έρευνα βασίστηκε αποκλειστικά σε ποιοτικά δεδομένα πληροφορητών (συνεντεύξεις - ερωτηματολόγια), με επίγνωση των κινδύνων που ελλοχεύουν σε μονομερή, αυτοαναφορική μεθοδολογική προσέγγιση και μπορούν να αποσοβηθούν σε μελλοντικό σχεδιασμό με:

- Τριγωνοποίηση: ποσοτική έρευνα σε ευρύ πληθυσμό για εντοπισμό κατάλληλου δείγματος και εν συνεχεία ποιοτική προσέγγιση με συνεντεύξεις (Creswell, 2011).
- Διασταύρωση δεδομένων από ποικίλες πηγές και μεθόδους: επισκόπηση τεκμηρίων, παραδοτέα προγραμμάτων, εμπειρική παρατήρηση (Ανδρούσου & Πετρογιάννης, 2008) διδακτικής εφαρμογής Καζαντζάκη, ομαδικές συνεντεύξεις συνεργαζόμενων σε πρόγραμμα εκπαιδευτικών, με στόχο τη σφαιρική θεώρηση της διδακτικής διεργασίας.
- Αναζήτηση δείγματος εκτός της Κρήτης, για αποφυγή μεροληψιών εξαιτίας της εμφάνισης ενδοομαδικής εύνοιας (Χαντζή, 2003), καθώς ο Καζαντζάκης αποτελεί μέρος της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των Κρητικών.

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας διαφάνηκαν:

- Η βιβλιογραφικά τεκμηριωμένη διαλεκτική σχέση μεταξύ προσωπικής και εκπαιδευτικής σκέψης, προσωπικής εκπαιδευτικής θεωρίας και διδακτικής πράξης (Day, 1999; Hargreaves, 1994; Ματσαγγούρας, 2003; Ματσαγγούρας & Φερεσίδη, 2019).
- Η Λογοτεχνία, στην άτυπη ενήλικη μάθηση, ως καταλύτης κριτικού στοχασμού και μετασηματιστικών διεργασιών στη σκέψη και στη συμπεριφορά του αναγνωστικού κοινού (Κόκκος, 2011; Μέγα, 2011).
- Η προσέγγιση της Λογοτεχνίας ως διεπιστημονικού αντικειμένου (Σακελλαριάδη, 2006) στην τυπική εκπαίδευση, με σύγχρονες και καινοτόμους μεθόδους (Frey, 1986; Ματσαγγούρας, 2008; Χρυσάφιδης, 2009), προς προαγωγή του κριτικού αλφαριθμητισμού του μαθητικού κόσμου (Αραβανής, 2015; Morgan, 1997; Πασχαλίδης, 2006).

Ειδικά για τον Καζαντζάκη, προέκυψαν:

- Η επικαιρότητα του στοχασμού του (Bien, 2011; Μαθιουδάκης, 2017) και η ικανότητά του για αναμέτρηση με τις απαιτήσεις της σχολικής τάξης (Ντούλια, 2019; Χατζηαποστόλου, 2019).
- Η ισχύς της επιρροής του στη σκέψη και εν δυνάμει στη συμπεριφορά του αναγνώστη, γενικά, και στην παιδαγωγική σκέψη και πράξη του εκπαιδευτικού, ειδικά (ΕΚΕΒΙ, 2010).
- Συγκεκριμένες προτάσεις για δυναμική συμβολή του συγγραφέα στην ανανέωση της σκέψης και πράξης των σύγχρονων εκπαιδευτικών και στην ενδυνάμωση της προσωπικής και επαγγελματικής τους ταυτότητας και ανάπτυξης.

Προτάσεις

Κατά την ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων αναδείχτηκαν νέες περιοχές ερευνητικού ενδιαφέροντος, με αφετηρία τα καζαντζακικά κείμενα:

- Εκπόνηση επιμορφωτικού υλικού για εκπαιδευτικούς, προς ανανέωση της σκέψης και πράξης τους και ενδυνάμωση της προσωπικής και επαγγελματικής τους ταυτότητας και εξέλιξης.
- Συγγραφή θεωρητικών μελετών με αντικείμενα: Ο ενήλικος εκπαιδευόμενος στον Καζαντζάκη - Σύγκριση μεταξύ παιδευτικών αντιλήψεων Καζαντζάκη και σύγχρονων στοχαστών της διά βίου Μάθησης.
- Πειραματική διδακτική εφαρμογή καζαντζακικών κειμένων σε δομές μη τυπικής εκπαίδευσης (π.χ. Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας), για διαπίστωση της μετασημασιτικής δυναμικής τους στα πρότυπα σκέψης και συμπεριφοράς ενήλικων εκπαιδευομένων.

Εν κατακλείδι, δεδομένου ότι στην έρευνα γενικά δεν υφίστανται οριστικές, τελεσίδικες απαντήσεις σε ζητούμενα, θεωρούμε ότι τέτοιοι γόνιμοι προβληματισμοί αποτελούν ερέθισμα για νέους ερευνητικούς πλόες, με προορισμό την προαγωγή της επιστημονικής γνώσης, τον κριτικό αλφαριθμητισμό εκπαιδευτικών και μαθητών, καθώς και τη βελτιστοποίηση της ποιότητας εκπαίδευσης και, κατά συνέπεια, της ζωής στις μετανεωτερικές κοινωνίες.

Αναφορές

Beijaard, D., Meijer, P. C., & Verloop, N. (2004). Reconsidering research on teachers' professional identity. *Teaching and Teacher Education*, 20, 107 – 128.

Bien, P. (2011). Γιατί να διαβάζουμε Καζαντζάκη τον 21ο αιώνα. Στο: R. Beaton (επιμ.), *Εισαγωγή στο έργο του Καζαντζάκη. Επιλογή κριτικών κειμένων* (σσ.695 - 700). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education* (6th ed.). New York: Routledge.

Coombs, P. H. (1968). *The world educational crisis. A systems analysis*. New York: Oxford University Press.

Cranton, P. (2006). *Understanding and promoting transformative learning*. San Francisco: Jossey - Bass.

Cranton, P., & King, K. P. (2003). Transformative learning as a professional development goal. *New perspectives on designing and implementing professional development for teachers of adults*, 98, 31 – 37.

Creswell, J. (2011). *Η έρευνα στην εκπαίδευση. Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ίων/Ελλην.

Day, C. (1999). *Developing teachers: The challenges of lifelong learning. Educational change and development series*. London/Philadelphia, PA: Routledge/Falmer Press.

European Commission / Eurydice. (2002). *Key topics in education in Europe: The teaching profession in Europe, Report I: Initial training and transition to working life*. Brussels: Eurydice.

Flores, M. A., & Day, C. (2006). Contexts which shape and reshape new teachers' identities. A multi-perspective study. *Teaching and Teacher Education*, 22, 219 – 232.

Frey, K. (1986). *Η μέθοδος project* (μτφ.: Κ. Μάλλιου). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Hargreaves, A. (1994). *Changing teachers, changing times. Teachers' work and culture in the postmodern age*. New York: Teachers College Press.

Iser, W. (1993). *From reader response to literary Anthropology*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Jauss, H. R. (1995). *Η θεωρία της πρόσληψης. Τρία μελετήματα* (μτφ.: Μ. Πεχλιβάνος). Αθήνα: Εστία.

Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας* (μτφ: Ε. Δημητριάδου). Αθήνα: Πεδίο.

Morgan, W. (1997). *Critical literacy in the classroom. The art of the possible*. London: Routledge.

Ανδρούσου, Α., & Πετρογιάννης, Κ. (2008). *Εκπαιδευτική έρευνα στην πράξη. Η παρατήρηση στην εκπαιδευτική έρευνα*. Πάτρα: Ε.Α.Π..

Αραβανής, Σ. (2015). Η πολυπολιτισμική διάσταση στα Αναλυτικά Προγράμματα. Σπουδών 2003 & 2011. Στο: *20ό Διεθνές Συνέδριο, Κοινωνική Παιδαγωγική, Διαπολιτισμικότητα, Συμβουλευτική και Ειδική Αγωγή*, 6 - 8 Νοεμβρίου 2015, (σσ.70 - 82). Πάτρα.

Αργυροπούλου, Χ. (2001). Καζαντζάκης Οικουμενικότητα. Ανακτήθηκε από <http://amis-kazantzaki.gr/αρθρα-ι/> (Προσπελάστηκε στις 2/9/2020).

Αστυρακάκη, Ε. (2019). Ο Καζαντζάκης και η Εκπαίδευση Ενηλίκων. Στο: Σ. Κανάκη (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για τα 60 χρόνια από το θάνατο του Νίκου Καζαντζάκη. Η θέση του Νίκου Καζαντζάκη στην Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό. Εκδοχές πρόσληψης στη διδασκαλία και έρευνα*, Ηράκλειο, 19 - 22 Οκτωβρίου 2017 (σσ.460 - 464). Μυρτιά Ηράκλειο Κρήτης: Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη.

Δούκας, Χ., Βαβουράκη, Α., Θωμοπούλου, Μ., Κούτρα, Χ., & Σμυρνωτοπούλου, Α. (2008). Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Στο Δ. Βλάχος (επιμ.), *Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση* (σσ.357 - 390). Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

ΕΚΕΒΙ (2010). *Γ' Πανελλήνια έρευνα αναγνωστικής συμπεριφοράς και πολιτιστικών πρακτικών*. Αθήνα: ΕΚΕΒΙ.

Κατσαρού, Ε., & Δεδούλη, Μ. (2008). *Επιμόρφωση και αξιολόγηση στο χώρο της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Κόκκος, Α. (2011). Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία. Η διαμόρφωση μιας μεθόδου. Στο: Α. Κόκκος & Συνεργάτες, *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες* (σσ.71 - 120). Αθήνα: Μεταίχιμο.

Κόκκος, Α. (2017). Κριτικός στοχασμός. Ένα κρίσιμο ζήτημα. Στο: Ε. Κωσταρά (επιμ.), *Εκπαίδευση και χειραφέτηση. Μετασχηματίζοντας στερεοτυπικές αντιλήψεις στο σχολείο και στην εκπαίδευση ενηλίκων* (σσ.34 - 59) Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Ενηλίκων.

Μαθιουδάκης, Ν. (2017). Νίκος Καζαντζάκης: Homo poeticus et universalis. Στο: Ν. Μαθιουδάκης (επιμ.), *Νίκος Καζαντζάκης ο κοσμοπαρωρής* (σσ.66 - 93). Αθήνα: Εκδόσεις Μουσείου Μπενάκη.

Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2003). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση. Εννοιοκεντρική αναπλαισίωση και σχέδια εργασίας*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2006). *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας, τόμος Α'. Θεωρία της διδασκαλίας. Η προσωπική θεωρία ως πλαίσιο της στοχαστικο-κριτικής ανάλυσης*. Αθήνα: Gutenberg.

Ματσαγγούρας, Η. Γ. (2008). *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και μάθηση*, Αθήνα: Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας, Η. Γ., & Φερεσίδη, Κ. (2019). Επαγγελματική μάθηση, ανάπτυξη και ταυτότητα εκπαιδευτικών. Επαγγελματισμός και συλλογική διαχείριση επαγγελματικής αυτονομίας. Στο: Η. Γ. Ματσαγγούρας, *Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, επαγγελματική ανάπτυξη και διαμορφωτική αξιολόγηση του έργου τους* (σσ. 106 – 163). Αθήνα: Γρηγόρη.

Μέγα, Γ. (2011). Η Τέχνη στο σχολικό σύστημα ως στοχαστική διεργασία. Στο: Α. Κόκκος & Συνεργάτες, *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες* (σσ. 21 - 67). Αθήνα: Μεταίχιμο.

Μπαγάκης, Γ. (2016). *Μεθοδολογία, πολιτικές, πρακτικές επιμόρφωσης και επαγγελματικής ανάπτυξης του εκπαιδευτικού που βασίζονται στο σχολείο*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Ντούλια, Α. (2019). Νίκος Καζαντζάκης. Ένας επίκαιρος παιδαγωγός. Οι παιδαγωγικές του απόψεις και η διαχρονικότητά τους. Στο: Σ. Κανάκη (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για τα 60 χρόνια από το θάνατο του Νίκου Καζαντζάκη. Η θέση του Νίκου Καζαντζάκη στην Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό. Εκδοχές πρόσληψης στη διδασκαλία και έρευνα*,

Ηράκλειο, 19 - 22 Οκτωβρίου 2017 (σσ.165 - 169). Μυρτιά, Ηράκλειο Κρήτης: Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη.

Πασχαλίδης, Γ. (2006). Γενικές αρχές ενός προγράμματος για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Στο: Β. Αποστολίδου, & Ε. Χοντολίδου (επιμ.), *Λογοτεχνία και εκπαίδευση* (σσ.319 - 333). Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.

Σακελλαριάδη, Ε. (2006). Ο μουσικός κήπος. Λογοτεχνική κριτική και θεωρία, η άλλη διάσταση της διδασκαλίας της λογοτεχνίας. Στο: Β. Αποστολίδου, & Ε. Χοντολίδου (επιμ.), *Λογοτεχνία και εκπαίδευση* (σσ.43 - 51). Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.

Φρυδάκη, Ε. (2015). *Η επαγγελματική ταυτότητα του εκπαιδευτικού και το μέλλον της διδασκαλίας*. Αθήνα: Κριτική.

Χαντζή, Α. (2003). Ενδοατομικές και διατομικές διαδικασίες (κεφάλαιο 1 - 2). Στο: Σ. Βοσνιάδου (επιμ.), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία Τόμος Β'. Κοινωνική Ψυχολογία Κλινική Ψυχολογία* (σελ.23 - 119). Αθήνα: Gutenberg.

Χατζηαποστόλου, Μ. (2019). «Σώπα, δάσκαλε, ν' ακούσουμε το πουλί!». Η κρητική ματιά στην Παιδεία. Στο: Σ. Κανάκη (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για τα 60 χρόνια από το θάνατο του Νίκου Καζαντζάκη. Η θέση του Νίκου Καζαντζάκη στην Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό. Εκδοχές πρόσληψης στη διδασκαλία και έρευνα*, Ηράκλειο, 19 - 22 Οκτωβρίου 2017 (σσ.260 - 265). Μυρτιά Ηράκλειο Κρήτης: Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη.

Χρυσάφιδης, Κ. (2009). *Διαθεματική προσέγγιση της γνώσης*. Αθήνα: Δίπτυχο.